

Rood geheugen

Tania Branigan

Rood geheugen

Leven, herinneren en vergeten. De impact van de Culturele
Revolutie op de hedendaagse Chinese samenleving.

Vertaald door Huub Stegeman

MEULENHOFF

ISBN 978-90-896-8267-3

ISBN 978-94-023-2292-7 (e-book)

NUR 320

Oorspronkelijke titel: *Red Memory*

Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties

Omslagbeeld: © History / Getty Images

Auteursfoto: © Dan Chung

Zetwerk: Mat-Zet bv, Huizen

© 2023 Tania Branigan

© 2024 Nederlandse vertaling Huub Stegeman en Meulenhoff

Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor mijn ouders,
Nong en Keith Branigan,
met grote dankbaarheid en nog veel meer liefde

De Culturele Revolutie eindigde (tientallen) jaren geleden. Natuurlijk is het onacceptabel dat we commentaar leveren op de wrok, het recht en het onrecht van vroeger tijden. Dus laten we er gewoon eens wat foto's van bekijken... De historische betekenis van de schilderijen is herinneren en vergeten.

**Opschrift pak 'Red Memory'-speelkaarten,
gekocht in Beijing**

Het onhistorische is in dezelfde mate als het historische noodzakelijk voor de gezondheid van een enkeling, een volk of een cultuur.

Friedrich Nietzsche

Om een land te vernietigen, moet je eerst zijn geschiedenis vernietigen.

**Xi Jinping die een geleerde uit de Qing-dynastie
citeert, Gong Zizhen**

Proloog

Deze twee kwesties zijn nog niet afgesloten, en hun nalatenschap moet worden doorgegeven aan de volgende generatie. Maar hoe doen we dit? Als het niet vreedzaam kan, dan maar in beroering...

Mao Zedong tijdens zijn laatste maanden, over de Culturele Revolutie en de wijze waarop de Kwomintang werd gedwongen zich naar Taiwan terug te trekken.

Ijs bedekte de meren in het hart van de stad en de kleur was uit de straten en de lucht verdwenen, de smog loste op in wolken: de horizon was niet meer dan een herinnering. De ginkgobomen in het park leken nu wel pentekeningen. Honden droegen deze ochtend dikke truien en kwamen voorbijgesneld met een stugge vastberadenheid die ik herkende. Hoewel ik inmiddels weer binnen was en nog steeds gehuld in meerdere lagen wol, bleef de kou zich aan me opdringen. Al snel was ik koud tot op het bot. Deze fabrieksgebouwen ten noorden van Beijing, die ooit werden gebruikt voor de productie van wapens, waren geliefd bij kunstenaars vanwege hun kale betonnen muren, hoge plafonds en uitgestrekte glaspartijen, die de studio de kilte van een mortuarium gaven.

Men had me al gezegd dat de schilderijen groot waren, maar zo groot had ik niet verwacht. Ze waren elk tweeënhalve meter hoog en zoals ze daar aan de muren hingen, maakten ze dat ik me nog kleiner voelde, alsof ik degene was die bekeken werd. Op deze schaal, en in monochroom, was zelfs een glimlach op de een of andere manier somber. Op het eerste gezicht

waren de beelden bijna fotografisch. Deze gezichten hadden dezelfde noodlottige uitstraling als foto's van vermiste kinderen, alsof ook zij anticipeerden op wat ik wist dat hun te wachten stond. Toen ik dichterbij ging staan, vielen de heldere lijnen uiteen in een wirwar van penseelstreken, vlekken en vegen van as en houtskool. De portretten leken me tegelijk te overheersen én te ontsnappen. De verf was pasteus, dik opgebracht op het doek en bevatte hier en daar borstelharen. Ik deed weer een stap achteruit en herkende enkele van de gezichten die me aankeken. Een gevierd auteur met een zware bril op. Een boos kijkende actrice. Communistische helden. Anderen waren me onbekend. Beroemd, berucht of onbekend, ze waren allemaal op precies dezelfde manier geschilderd, op dezelfde immense schaal. Ik zag tragiek en ook doortraptheid, maar de schilder maakte geen onderscheid: 'Ook al zijn het slechte mensen, het blijven mensen,' zei hij.

Hij was een bescheiden man, gehuld in een dikke zwarte vinyljas en een marmeladekleurige trui – een outfit die een student half zo oud had kunnen dragen, maar die hij gerust kon hebben. Hij trok katoenen handschoenen aan om de stapels door te spitten op zoek naar het doek waar ik om had gevraagd, haalde vervolgens een canvas tevoorschijn en droeg het naar een ezel voordat hij de hoes losmaakte. Er verscheen een gezicht, onverzettelijk, maar met een zweem van een glimlach: goedaardig? triomfantelijk? Voorzitter Mao staarde ons aan en ik staarde terug. Ik was gewend hem te zien in grote afmetingen, zoals op het reusachtige portret dat nog steeds op Tiananmen hing, de grote rode poort in het hart van de hoofdstad. Verbijsterend genoeg leken de anderen goed bij hem aan te sluiten toen ik om me heen keek. Er hingen in totaal meer dan honderd portretten, maar er ontbrak er één, vertelde Xu Weixin me: het allereerste dat hij als kind had getekend. Hij was opgegroeid in het uiterste noord-

westen van China. Hij was erg gesteld geweest op zijn vriendelijke lerares, juffrouw Liu, dus hij was geschokt en beschaamd toen alles losbarstte en hij hoorde hoe naïef hij was geweest – zij was, zo waarschuwdde ze hem, een klassenvriend: de dochter van een landheer. Hij was woedend over die ontdekking, vermande zich en deed wat juist was, gebruikte zijn pen, prikte de afschuwelijke karikatuur op het schoolbord en herinnerde zich nog steeds, alsof het net gebeurd was, het moment dat ze binnenkwam en hij zag hoe ze verbleekte. Ze begreep direct wat het zou kunnen betekenen, wat er zou kunnen volgen. Hij was te jong, maar werd snel volwassen. Al snel zou hij zien hoe ze afbeeldingen verbrandden, boeddha's kapotbeukten en mensen met stokken en metalen staven sloegen. Hij hoorde het geschreeuw en luisterde naar de stilte die volgde.

Hij stond niet stil bij zijn verhaal, hoewel zijn herinneringen 'zeer, zeer levendig' waren. Hij schetste het efficiënt: 'We waren acht...' Ik begon. Mij ging het alleen om een verificatie van de feiten, maar hij vatte het op als een ander soort vraag, naar zijn schuld, of misschien als een geruststelling waar hij niet op zat te wachten. 'Natuurlijk was ik verantwoordelijk. Het is enkel de vraag hoe groot of klein mijn verantwoordelijkheid was.'

Groot genoeg dat hij, na al die tijd, vijf jaar aan deze reuzen had gewijd, dagen op zijn ladder had doorgebracht om een haarlijn te definiëren, een wenkbrauw vorm te geven. Elk van Xu's proefpersonen had een rol gespeeld in deze waanzin, als slachtoffer of dader en vaak beide. Sommigen van hen hadden de woede en de haat aangewakkerd. Anderen waren omgekomen tijdens de gevechten. Schilderen hielp hem verantwoordelijkheid te nemen, zei hij. Ze hielden verband met dat eerste portret, waarover hij zich nog steeds schuldig voelde, maar dat hem had geholpen te begrijpen hoe mensen zich te-

gen elkaar konden keren. Hij dacht dat anderen het bij het zien van zijn werk misschien ook zouden gaan begrijpen.

Het moderne China had uitgesproken kunstenaars voortgebracht, dol op provocerende uitspraken – de middelvinger opsteken op het Plein van de Hemelse Vrede, beelden maken van Mao die zonder zadel een varken bereed. Xu was niet geïnteresseerd in provocaties of statements. Hij maakte geen satire van de gedwongen sloop, schepte niet op over het eten van foetussen of het faken van seks. Hij had een goede baan aan een van de prestigieuzere universiteiten van China. Ook de keuze van zijn medium, olieverf, was een behoudende. Zelfs toen ik eenmaal over zijn jeugd had gehoord, leek zijn betrokkenheid bij de portretten verrassend – bijna eigenaardig. Hij hoopte dat ze op een dag in een museum zouden kunnen hangen, om het publiek te confronteren en het misschien te dwingen tot nadenken, zodat het het verleden onder ogen zou zien en het land vooruit zou helpen. Maar de moeilijkheden van zijn project kwamen al tot uiting in de titel, het voorzichtige *Chinese Historische Figuren* met het veelzeggende addendum 1966-1976. Dat waren de data van de Culturele Revolutie: het decennium van maoïstisch fanatisme waarin maar liefst twee miljoen mensen om het leven werden gebracht voor hun vermeende politieke zonden, en nog eens zesendertig miljoen mensen werden opgejaagd. Ze maakten zich schuldig aan gedachtemisdaden: kritiek op Mao, de partij of haar beleid, of opmerkingen die zo geïnterpreteerd zouden kunnen worden. Anderen, zoals Xu's lerares, waren erfelijk schuldig, hun afkomst was genoeg om hen te veroordelen. De hysterie, het geweld en de ellende hebben het moderne China gemaakt tot wat het nu is, maar de beweging werd tegenwoordig zelden nog genoemd. Het was echter geen volledig taboe, zoals bijvoorbeeld het bloedige neerslaan van de prodemocratische protesten op het Plein van de Hemelse Vrede in 1989, waar

echt niet over mag worden gesproken. In het verleden was er meer over gesproken, maar dat was nooit helemaal zonder beperkingen geweest. Tegen de tijd dat ik in 2008 arriveerde, was het echter een onderwerp in de marge, in de schaduw. Angst, schuldgevoel en censuur hadden het verbannen naar de marge van familiegeschiedenissen en de stoffigste planken van archieven.

Xu had de portretten slechts één keer allemaal samen kunnen laten zien, een paar jaar eerder in Beijing – ‘een spookachtige ervaring’, herinnert Carol Chow, dochter van een van de geportretteerden zich. Ze had oog in oog gestaan met de vader die ze zich niet kon herinneren, de vader die was omgekomen in de beroering, nu geschilderd als een herinnering, alsof hij bevroren was in de tijd. Na alles wat ik gehoord had, wilde ik hem ook zien. Xu haalde het portret op mijn verzoek tevoorschijn: ik zag een knappe jongeman in een met bont afgezet jasje, met vragende ogen en de zweem van een glimlach op zijn zelfverzekerde gezicht – te zelfverzekerd, misschien. Zhou Ximeng stamde uit een oude familie van vooraanstaande academici, had zelf ook alsmat weer uitgeblonken en was tijdens zijn hele studie steeds de beste van zijn jaar geweest. Eeuwenlang was onderwijs het middel geweest om je maatschappelijke positie te verbeteren. Maar tijdens de Culturele Revolutie kon het je ondergang betekenen. Opvallen werkte niet in je voordeel. Een menigte Rode Gardisten, Mao’s jeugdige politieke burgerwachten, arresteerde hem vanwege een terloopse opmerking en hield hem gevangen in een dorp niet ver van Beijing. Hij was zevenentwintig, pas getrouwd en net vader geworden, maar volgens zijn dochter had hij een punt bereikt waarop hij geen controle meer leek te hebben over zijn leven. ‘Eerst moest je jezelf verloochenen, en daarna je familie en vrienden. Ik denk dat hij gewoon dichtklapte toen dat moment was aangebroken.’

Chow, die op dat moment nog maar een paar maanden oud was, zou hem nooit meer zien. Haar vader wist korte tijd aan zijn overweldigers te ontsnappen en zich voor een rijdende trein te werpen. Dertig jaar later zou zijn moeder ook zelfmoord plegen. De nacht ervoor hoorde de familie haar in haar slaap roepen: ‘Ximeng, mama komt eraan –’

Het was het verhaal van Chow geweest dat me Xu’s studio deed bezoeken. Ik had het gehoord van haar man, een investeerder met een scherp oog voor politiek. We hadden elkaar ontmoet voor de lunch in een Italiaanse bistro, waar we panini’s aten, roddels uitwisselden en de recente ontwikkelingen in Beijing doornamen. Toen, bij de koffie, vertelde hij over een reis die het stel een paar jaar eerder had gemaakt, naar het dorp waar Chows vader had vastgezet. De boeren waren vriendelijk genoeg geweest toen de familie terugkeerde. Ze herinnerden zich de jongeman nog van al die jaren geleden. Ze herinnerden zich hoe stil hij die ochtend was geweest. Ze vertelden hoe ze zijn lichaam van het spoor hadden gehaald en het dichtbij hadden begraven. Met de pogingen van de familie om het lichaam op te eisen wilden ze echter niets te maken hebben – ze begrepen dat verlangen eigenlijk ook niet. Er lagen te veel beenderen uit die tijd door elkaar begraven. Dan kon je toch niet van hen verwachten dat ze nog wisten wat zijn lichaam was?

Het was een wreed verhaal, maar niet het ergste uit die tijd dat ik had gehoord. Misschien spookte het daarom door mijn hoofd. Ik wist dat de tien jaren van de Culturele Revolutie, die pas na de dood van Mao Zedong tot een einde kwamen, barbaars, meedogenloos en buitengewoon destructief waren geweest. Het geweld en de haat hadden de natie geterroriseerd, veel van haar cultuur vernietigd en belangrijke leiders en denkers het leven gekost. De beweging was als de meedogenloze machtshandhaving onder de keizers, gestuurd en op gang ge-

bracht door Mao om de oppositie binnen de partij te vernietigen. Maar het was ook een ideologische kruistocht geweest – een poging om de harten en geesten van China te hervormen zoals hij de politiek en economie van het land had veranderd. Mensen moesten hervormd of verwijderd worden. Met die vonk deed hij een al even vurige massabeweging ontbranden. Dankzij deze tegengestelde, soms ronduit tegenstrijdige aspecten was het echt een universeel gebeuren. Onder de slachtoffers bevonden zich de twee mogelijke opvolgers van Mao en enkele van de gewaardeerde kunstenaars en geleerden van het land, maar ook schoolkinderen en verarmde boeren in afgelegen provincies. Geen deel van het land bleef gespaard, geen deel van het volk kon eraan ontsnappen. De campagne was gericht op spirituele zuiverheid en de ware verwezenlijking van de perfecte communistische samenleving, waarbij de burgerlijke besmetting die de partij – en het land dat zij regeerde – had bezoedeld sinds haar machtsovername in 1949, werd uitgewist. Ze was gebaseerd op idealisme en hoop. Maar ze werd daarnaast ook aangewakkerd door banale wrok en persoonlijke ambitie, omdat mensen dit als een kans zagen om voor hun eigen belangen op te komen. De razernij van de beweging vernietigde tempels en relikwieën en sloot scholen en universiteiten. Ze verscheurde families en vriendschappen.

Maar tot dat gesprek tijdens de lunch was de Culturele Revolutie slechts geschiedenis voor me geweest, een wirwar van terreur en absurditeit, sadistisch geweld en gestileerde propagandafilms met ballerina's die met bajonetten zwaaiden. Ik kende de feiten, maar het was niet echt tot me doorgedrongen hoe kortgeleden dit alles was en hoe dichtbij. Hoewel ik verslagen over dat tijdperk had gelezen, waren de gruwelijke excessen – hier en daar zelfs kannibalisme en massamoorden – voor mij een andere wereld. Hoe gedocumenteerd en hoe gruwelijk verbeeld ook, ze waren te verschrikkelijk om echt te

zijn. Het verhaal van Chow schudde me wakker. Het had iets prozaïsch in zijn gruwelijkheid, en kwam zo dichtbij, werd zo concreet dat het ter sprake kwam bij de koffie, zo alledaags dat mensen zich afvroegen waarom je moeite zou doen om een lichaam terug te vinden. Ze was niet veel ouder dan ik, had haar vader verloren nog voor ze kon kruipen en kende hem alleen van een handvol foto's en verhalen. Ze was een vrouw die elke dag in het bewustzijn van die afwezigheid leefde – zodat ze, hoewel ze inmiddels zelf moeder was, zich niet kon voorstellen wat het zou betekenen als die ruimte weer opgevuld zou worden. Dan zou ze, zo dacht ze, een heel ander mens zijn.

Dit was geen geschiedenis. Dit was het leven.

— // —

Je kunt het China van nu onmogelijk begrijpen zonder de Culturele Revolutie te begrijpen. Als je die negeert, wordt het land onbegrijpelijk: dan is het als Groot-Brittannië zonder zijn koloniale rijk, de Verenigde Staten zonder de Burgeroorlog. Helaas is het ook onmogelijk om de beweging echt te doorgronden. Mao's grillige karakter, wisselende tactieken en opzettelijk cryptische uitspraken, de politieke intriges aan de top van de partij, de botsende belangen en motieven op alle niveaus van de beweging, de vele stadia die de beweging razendsnel doorliep, de enorme schaal – ze droegen er stuk voor stuk aan bij dat het gebeurde moeilijk te ontcijferen is. Samen maken ze het in veel opzichten volstrekt onbegrijpelijk. We kunnen het zien als vele bewegingen in één. Bepaalde aspecten ervan lijken op de verschrikkelijke genocides van de twintigste eeuw. In sommige opzichten doet het denken aan stalinistische zuiveringen, maar dan met enthousiaste massale deelname. Wat de slachting in China uniek maakte, was dat

mensen anderen zoals zij doodden en dat slachtoffer en dader elk moment weer van rol konden verwisselen. In tegenstelling tot andere tragedies in de Chinese Communistische Partij was dit een allesomvattende.

Mao's greep op de partij was verzwakt door zijn Grote Sprong Voorwaarts, een razendsnelle industrialisatiecampagne en de collectivisering van de landbouw. Die hadden geleid tot een catastrofale hongersnood, waarbij maar liefst vijftienvertig miljoen mensen omkwamen, en werden beteugeld door pragmatici in de partij, waaronder zijn veronderstelde opvolger Liu Shaoqi en Deng Xiaoping (die veel later – na de dood van Mao – de hoogste leider van het land zou worden en het land op de koers van radicale hervormingen zou zetten, waarbij de marktkrachten werden ontketend die het China zoals we dat nu kennen tot stand brachten).

Mao's reactie op de mislukking van zijn plan en de onenigheid die dat binnen de partij had veroorzaakt, was een tweeledige campagne om zijn absolute gezag te herstellen en China's ziel te herscheppen, door de massa's in te zetten om de rigide partijstructuren waarvan hij afhankelijk was geweest, terzijde te schuiven en alle oppositie uit te roeien. Hij vertrouwde op zijn minister van Defensie, Lin Biao, een van de belangrijkste aanstichters van de persoonlijkheidscultus, Kang Sheng, de gevreesde veiligheidschef van de partij, en anderen, met name degenen die later de Bende van Vier werden genoemd – een handjevol radicale partijfunctionarissen en zijn vierde vrouw, Jiang Qing. Zij had de partijleiding nooit vergeven dat ze haar op een zijspoor had gezet, en had nog wat rekeningen te vereffenen. Maar het voetvolk van de voorzitter was het Chinese volk – en vooral de Chinese jeugd. Tijdens de eerste fase van de revolutie werden de kinderen van de partijelite Rode Gardisten: groepen jonge fanatiekelingen die door Beijing en daarna door andere steden trokken, wrede

en soms moorddadige aanvallen uitvoerden, mensen dwongen om hun trouw aan Mao te bewijzen en de 'oude cultuur' vernietigden: tempels, boeken, traditionele kledij. Zelfs het voormalige paleis van de keizers – de Verboden Stad in het hart van Beijing – bleef enkel gespaard dankzij de persoonlijke tussenkomst van de premier, Zhou Enlai. De vernielingen en het geweld escaleerden snel en waren gericht tegen de Vijf Zwarte Categorieën: landheren en rijke boeren, contrarevolutionairen, 'slechte elementen' en rechtsen. In het district Daxing, aan de rand van Beijing, werden hele families vermoord.

Veel hooggeplaatste figuren moedigden de eerste aanvallen op functionarissen aan, niet wetende hoever deze campagne zou gaan. Maar al snel vielen ze echter zelf uit de gunst bij Mao en werden ze geofferd voor zijn verlangen naar radicalere veranderingen. Een tweede golf van 'rebelse' groepen Rode Gardisten vormde zich nadat delegaties van kaderleden naar de scholen en universiteiten waren gestuurd, soms om de jeugd in toom te houden en soms om deze juist aan te sporen. Liu Shaoqi, die Mao ooit had uitgekozen om hem op te volgen en die onlangs het voortouw had genomen bij de zuiveringen, werd nu zelf afgezet. De kinderen van de hoogste leiders, die als Rode Gardisten met zichzelf te koop hadden gelopen, vielen nu in ongenade en werden vervolgd en gevangengezet. De verwarring werd nog groter toen verschillende groepen rebellen zich tegen elkaar keerden over de kleinste menings- en andere verschillen. De gevechten liepen uit de hand en hadden hier en daar meer van een burgeroorlog, met heuse veldslagen waarbij facties elkaar probeerden te overtreffen in hun toewijding aan Mao. Ook het Volksbevrijdingsleger bezweek onder de politieke beroering. Na een paar jaar, toen zijn absolute gezag over de hogere leiders weer was gevestigd, en geschokt door signalen dat de onrust verder uit

de hand liep dan zelfs hij wenselijk achte, was Mao klaar voor een herstel van de orde. Het Volksbevrijdingsleger nam de zaak ter hand en de Rode Garde-generatie werd met miljoenen tegelijk verbannen naar het platteland. In plaats van chaos heerste er nu stagnatie, maar de terreur bleef en het aantal moorden steeg omdat burgers als verraders, spionnen of corrupt werden veroordeeld door revolutionaire comités: nieuwe politieke organen die aanvankelijk bedoeld waren om de gecentraliseerde partijbureaucratie te vervangen, maar die in werkelijkheid gedomineerd werden door het Volksbevrijdingsleger en oudgediende kaderleden.

— // —

Dit tweede deel van de Culturele Revolutie leek oppervlakkig gezien wat rustiger te verlopen dan het eerste, en het normale leven leek terug te zijn gekeerd: de scholen gingen weer open en verboden boeken circuleerden in het geheim. China begon toenadering te zoeken tot de grote vijand, de Verenigde Staten, en gaf daarmee aan dat het land zijn blik weer naar buiten richtte. Maar deze fase was in bepaalde opzichten nog verwarrender en turbulenter dan de eerdere fasen. Toen Lin Biao, Mao's nieuwe troonopvolger, in 1971 uit de gratie viel en op mysterieuze wijze overleed, verloren veel mensen hun geloof in de beweging. De grote en wijze voorzitter moest zich toch vreselijk hebben vergist toen hij hem naar voren schoof – of anders had hij zich tegen een man gekeerd die hem loyaal geëdiend had. Lin werd geroemd om zijn slaafse toewijding aan Mao: als hij, zoals nu werd beweerd, een verachtelijke verrader was geweest, wiens hartstochtelijkheid was er dan nog wel te vertrouwen? De dood van Lin betekende ook dat de greep van het leger begon af te nemen. De machtsstrijd was op elk niveau en overal in het land hevig, vaak omdat Mao's gunsten

van de ene factie naar de andere verschoven, en hij zo nu en dan fel uithaalde naar vermeende samenzweringen of vergeleekbare campagnes. Pas zijn dood – en de verdrijving van de Bende van Vier niet lang daarna – zou een einde maken aan de onrust. Zelfs China's zogenaamde ideologische broedervolkeren hadden moeite om deze puinhoop nog te begrijpen: Noord-Koreaanse functionarissen bespotten deze als 'een grote waanzin die niets te maken heeft met cultuur of revolutie'. In veel opzichten markeert de Culturele Revolutie het hoogtepunt van het maoïsme in haar meedogenloosheid en haar geloof dat de Chinese cultuur kon en moest worden getransformeerd. Maar ze was veel breder, verwarrender en veelzijdiger dan eerdere bewegingen.

China is getekend door de duizelingwekkende schaal van het verlies en het geweld. De negentiende-eeuwse Taiping-opstand kostte aan meer dan twintig miljoen mensen het leven, ongeveer zoveel als er wereldwijd tijdens de Eerste Wereldoorlog stierven. De wrede Japanse bezetting van de jaren dertig zou vijftien miljoen doden kosten. De hongersnood die het gevolg was van de Grote Sprong Voorwaarts van 1958 kostte misschien wel vijfenveertig miljoen mensen het leven. Het aantal slachtoffers van de Culturele Revolutie is naar deze grotske maatstaven bijna bescheiden, maar toch werd het hele land er zwaar door getroffen. Geen enkele werkplaats bleef onaangeroerd. Geen enkel huishouden bleef onschuldig. De term 'medeplichtigheid' beschrijft de ernst eigenlijk niet goed – kameraad tegen kameraad, vriend tegen vriend, man tegen vrouw en kind tegen ouder. Je kon een carrière opbouwen met dit soort verraad, totdat de wind uit een andere hoek begon te waaien en de slachtoffers zich tegen je keerden. Dergelijk verraad zo kort op de huid en de abrupte wendingen van het lot verscheurden het weefsel van China, de confuciaanse idealen van familiegehoorzaamheid en de recentere communistische

belofte van broederschap. Je eigen misdaden waren al even onvoorspelbaar. Het ‘sinisterste’ aspect van één vermeende samenzwering – die jaren zestig het doelwit werd – was dat zelfs sommige kernleden zich niet bewust waren van het bestaan ervan. Kruiperigheid bood geen bescherming, vooral niet voor degenen aan de top. Toewijding aan Mao was het enige middel om vooruit te komen, maar wie dit politieke wapen te effectief hanteerde, moest vervolgens zowel met zijn achterdocht als met zijn goedkeuring rekenen.

Maoïsme werd verondersteld de genezing voor een chronische ziekte te zijn. De diagnose was gesteld door Lu Xun, die in het begin van de twintigste eeuw de geneeskunde vaarwel zei om zijn volk te redden door middel van literatuur. Hij was geschokt geweest door een foto van een Chinese menigte die zich had verzameld rond een landgenoot die de Japanners als spion wilden onthoofden. Ze waren gekomen om van het spektakel te genieten, schreef hij: ‘Stuk voor stuk krachtige lichamen, maar met een apathische blik in hun ogen... Burgers van een achterlijke en zwakke natie, hoe gezond en stevig hun lichamen ook zijn, kunnen alleen maar dienen als onderwerp voor of toeschouwer van betekenisloze openbare vertoningen.’ Tien jaar later zou de socioloog Fei Xiaotong dit opnieuw signaleren: ‘Egoïsme is in China een veel groter probleem dan onwetendheid of ziekte. Van de top van de samenleving tot helemaal onderaan lijkt iedereen dit gebrek te hebben.’

En toch had het maoïsme een grotere leegte achtergelaten in het eenentwintigste-eeuwse China. Het had de bestaande morele architectuur, hoe gebrekkig die ook was, vernietigd en geprobeerd te vervangen door haastig opgetrokken constructies (toewijding aan Mao; radicaal egalitarisme; een toewijding aan het communisme boven alle familie- en vriendschapsbanden) – die vervolgens ook weer met de grond gelijk werden gemaakt.

Er zijn overal wrede en harteloze mensen te vinden en in een land met 1,4 miljard inwoners zal er zeker geen gebrek aan zijn. In de zeven jaar dat ik daar was, stond ik net zo vaak versted van de grootmoedigheid en de moed, soms tegen een hoge persoonlijke prijs, als dat ik geschokt was door onverschilligheid of onmenselijkheid. Wat wellicht ontbrak, waren gestructureerde waarden en praktijken, en de mogelijkheden die deze zouden hebben geboden om het juiste te doen – om halt te houden en een vreemdeling te helpen zonder buitensporige medische rekeningen te riskeren, om zelf hulp te zoeken, om het soort geweld en wrok te voorkomen dat voortkomt uit wanhoop. Maar een volk dat altijd al gevoelig was geweest voor de minachting van anderen, oordeelde veel sneller en harder over zichzelf. Overal om mij heen hoorde ik beschaamd gemompel van mensen die op andere momenten dan weer uitgesproken, ja zelfs agressief patriottisch waren: *Chinese mensen zijn van te geringe kwaliteit. De massa is verschrikkelijk. De Chinezen zijn verdoofd. Er is geen individueel geweten. Er is geen kernovertuiging – überhaupt geen kern, alleen een ziekte van de ziel.* Gevraagd naar wat volgens hen de urgentste bedreiging was voor het land, noemden Chinezen eerder ‘moreel verval’ dan armoede of misdaad. Het waren diagnoses die je elke dag wel ergens kon horen: een vertrouwenscrisis, maatschappelijk verval.

‘Onze samenleving is ethisch gezien hol,’ schreef een overlevende. ‘Als we deze problemen tot hun wortels herleiden, dan vinden we die waarschijnlijk in de Culturele Revolutie.’

— // —

De man die het ontketend had, overzag zijn land nog steeds vanaf Tiananmen. Het Denken van Mao werd vastgelegd in de grondwet van China. De machtscentra stonden er schijn-

baar onaangeroerd bij terwijl het land dat zij bestuurden doorraasde. Leiders leefden achter vermiljoenen muren, net als de keizers voor hen. Vlakbij werden imposante politieke bijeenkomsten gehouden in de Grote Hal van het Volk. In november 2012 zou ik daar onderaan het met rood tapijt beklede podium zitten toen Xi Jinping zei dat hij het stokje van de geschiedenis had overgenomen: het leiderschap van China. Destijds dachten we dat het nu eens in de tien jaar zo zou gaan en dat de partij Mao's tirannie en grillen had vervangen door een bureaucratisch schema, waarin de leiders bij consensus werden gekozen en om de tien jaar werden vervangen. Xi's zelfverzekerde houding stond in scherp contrast met zijn oprechte retoriek. Zijn toespraak was kort, maar doordrongen van de voorbije jaren. Als zoon van een revolutionair van aanzien sprak hij over een geërfde plicht en een zware toekomstige missie – 'zwaarder dan de berg Tai', woorden geleend van Mao, die zich op zijn beurt had gebaseerd op een oude kroniekschrijver.

'Geschiedenis wordt gemaakt door het volk,' voegde Xi eraan toe, Mao opnieuw echoënd. Hij was twaalf geweest toen de voorzitter de Culturele Revolutie lanceerde. Zijn vader werd wreed vervolgd en Xi zelf werd aan de schandpaal genageld. Volgens vrienden werd zijn moeder gedwongen om hem aan te geven. Later werd hij voor lange tijd verbannen naar de bittere armoede van het platteland. Naar verluidt pleegde zijn halfzus zelfmoord na jaren van politieke druk. Dit is de geschiedenis die door het volk werd gemaakt. Dit zijn de feiten die hij niet kon noemen toen hij zijn plaats innam. Sindsdien heeft hij machtige rivalen opgeruimd, opgeroepen tot ideologische zuiverheid en de massa voor zich gewonnen met zijn beroep op een meeslepende nationale visie. China is opnieuw ongenueerd op zoek naar wereldwijd leiderschap. In plaats van in 2022 af te treden, heeft Xi zijn heer-

schappij verankerd: zijn ambtstermijn is nu voor onbepaalde tijd – misschien zelfs levenslang. Hij wordt geprezen als ‘roerganger’, verwijzend naar de titel die ooit aan Mao werd toegekend. Zijn drang naar orde is de tegenpool van Mao’s anarchistische inslag. Zijn land is hoger opgeleid, verfijnder en cynischer. De geschiedenis herhaalt zich niet. Maar ze rijmt wel, volgens sommigen.

In 2012 begrepen waarnemers dat hij over de geschiedenis sprak om zijn visie op de ‘Chinese droom’ uit te vergroten, waarin hij de natie rijkdom en macht zou geven die de annalen waardig zijn. Dat hadden we letterlijker moeten nemen. Xi is zich bewuster van het nut en de nadelen van de geschiedenis dan enige andere leider voor hem, behalve misschien Mao zelf. Eind 2021, terwijl hij zich voorbereidde op zijn derde termijn en zo brak met de norm, herschreef hij het verleden van de partij door een nieuw verslag van haar honderdjarige staat van dienst te publiceren. Maar zelfs binnen zes maanden nadat hij de leiding had genomen, had hij de partij al gewaarschuwd dat het ‘historisch nihilisme’ een existentiële bedreiging vormde, vergelijkbaar met die van de westerse democratie – alsof de controle over ’s werelds dichtst bevolkte natie en op één na grootste economie, machtiger dan ooit in het buitenland en gesterkt door een enorme kapitaalkracht in eigen land, in gevaar zou kunnen worden gebracht door de geesten en de verhalen van dat historisch nihilisme.

En als hij nu eens gelijk had gehad?

China werd voortgedreven in de ware zin van het woord: de toekomst in gestuwd door de krachten die het land achter zich had – en vooral door één kracht. Honderden miljoenen hebben de gevolgen ervan gevoeld (gebroken gezinnen en gebroken geesten, een individualistische drang om te overleven, de stormloop naar een moordend kapitalisme, ernstig cynisme) zonder het er ooit over te hebben gehad. Velen van hen